

Karpiński, Bolesław

Handel w Pruszkowie do 1970 r.

Przegląd Pruszkowski nr 3, 37-46

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HANDEL W PRUSZKOWIE DO 1970 R.**1. Wprowadzenie**

Wymiana towarowa, czyli obrót towarowy jest nieodłączną częścią procesu reprodukcji, pozwala zrealizować cel produkcji tj. zaspokojenie potrzeb społeczeństwa. Obrót towarowy może się odbywać przy bezpośrednim udziale producentów, którzy sami zbywają na rynku swoje produkty, ale częstsze jest przejmowanie tych funkcji przez handel, jako aparat specjalnie do tego celu powołany. Obrót towarowy jest więc pojęciem szerszym niż handel.

Opracowanie niniejsze zawiera przegląd rozwoju handlu, a więc wymiany rynkowej na terenie Pruszkowa. Celowo pomięta została wymiana zaopatrzeniowa, jako że w skali miasta jest to problem trudny do przeanalizowania i naświetlenia, a zarazem mało interesujący dla osób nie zajmujących się zawodowo tą problematyką. Szczupłość materiałów źródłowych nie pozwala na szersze potraktowanie tematu zwłaszcza w części dotyczącej okresu przedwojennego. Niewątpliwie zasadniczy wpływ na to ma krótka historia miasta (prawa miejskie Pruszków uzyskał w 1916 r.) i brak kulturalnych tradycji środowiska. Szereg zamieszczonych informacji dotyczących zwłaszcza sieci detalicznej pochodzi z wywiadów. Niepełna jest też dokumentacja z okresu powojennego. Do chwili administracyjnego wyłączenia miasta z powiatu pruszkowskiego i utworzenia powiatu miejskiego (1951 r.) sprawozdawczość ujmowana była łącznie lub z wyodrębnieniem wszystkich miast.

Pruszków jest miastem mniej typowym ze względu na położenie w pobliżu Warszawy. Jest to jednostka osadnicza, w której pierwotnym czynnikiem miastotwórczym nie był handel — jak w wielu innych przypadkach zwłaszcza miast o wielowiekowej historii — a przemysł. Stąd też nie był on w centrum zainteresowania w fazie początkowej, a więc rozwój bazy handlu stał na dalszej pozycji. Skutki tego w postaci niedorozwoju sieci odczuwalne są jeszcze dziś. Wpływ na rozwój sieci ma również Warszawa i Warszawski Zespół Miejski. Łatwość otrzymania pracy w tym rejonie powoduje duże dojazdy w różnych kierunkach. Szacuje się, że liczba dojeżdżających do pracy w Pruszkowie jest prawie równa liczbie wyjeżdżających. Pruszkowianie pracujący w Warszawie dużą część zakupów realizują w stolicy. Odpływ środków pieniężnych jest w pewnym stopniu zredukowany przez zakupy dojeżdżających do Pruszkowa, niemniej jednak szereg artykułów głównie przemysłowych np. meble kupowanych jest w Warszawie. Powoduje to zatarcie obrazu struktury konsumpcji oraz bilansu pieniężnych dochodów i wydatków ludności.

Z tych też względów, jak i z powodu pierwszeństwa Warszawy w zaopatrzeniu, analiza rynku pruszkowskiego jest utrudniona.

Wydaje się jednak, że mimo wielu mankamentów i trudności, o których była mowa wyżej, istniejące źródła dają pogląd na temat rozwoju handlu w mieście.

2. Początki handlu w mieście do wybuchu II wojny światowej.

Ruch handlowy w Pruszkowie datuje się od 1889 roku, kiedy to powstało Stowarzyszenie Spożywcze Pracowników Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Stowarzyszenie to posiadało w Żbikowie w pobliżu Warsztatów Kolejowych przy ul. Głównej 10 (obecnie 3-go Maja) sklep filialny, zaś w Pruszkowie mieściła się piekarnia — własność Stowarzyszenia¹).

Pod koniec XIX w., wraz z rozwojem poszczególnych dzielnic przyszłego miasta, rozwija się działalność kupiecka wyrażająca się w sieci drobnych przeważnie sklepików. Do I wojny światowej — podobnie jak i w okresie międzywojennym — handel skupiał się wyłącznie przy ulicach: B. Prusa, T. Kościuszki, Klonowej (obecnie Daszyńskiego) i I. Kraszewskiego w Pruszkowie oraz 3-go Maja w Żbikowie. Właścicielami około 60% sieci sklepów byli Polacy i około 40% Żydzi. Do najbardziej znanych i najbardziej uczęszczanych z branży spożywczo-kolonialnej należały:

- St. Zomerfelda przy ul. Prusa (obecnie apteka) — funkcjonował do I wojny światowej,
- Grossa przy ul. Kościuszki — do I wojny światowej,
- St. Timego przy ul. Prusa róg Niecałej (obecnie prywatna cukiernia) w Pruszkowie oraz w Żbikowie — sklep braci Kuklińskich przy ul. 3-go Maja.

Obok wymienionych, należących do Polaków, istniało szereg drobnych sklepików w posiadaniu Żydów. Istniały ponadto 3 składy materiałów budowlanych należące do Żydów:

- Nissenewajga i Kenigsztajna przy ul. Kraszewskiego róg Prusa (obecnie pusty plac),
- Postrzygacz-Czarneckiego przy ul. Prusa (tylko drzewne),
- Rozenowicza w Żbikowie (tylko drzewne).

W pieczywo Pruszków i Żbików zaopatrywało 6 piekarni: B-ci Wilner (przy ul. Kościuszki i Kraszewskiego), Susickiego później Wł. Darko (przy ul. Klonowej, później Daszyńskiego), Hankego (przy ul. Kraszewskiego) oraz Cylca i Witolda w Żbikowie. W okresie międzywojennym piekarnię w dzielnicy Żbików uruchomił jeszcze Szymański. W okresie caratu istniała w Pruszkowie

¹ L. Hass, M. Lech — *Dzieje Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Pruszkowie*, Warszawa 1969, str. 56

jedna rzeźnia, która posiadała wyłączność na ubój zwierząt — była pod nadzorem technika, później lekarza weterynarii. Właścicielem jej był Kenigsztajn. Mieściła się przy ul. Polnej (obecnie jedyna w mieście rzeźnia mieści się w zmodernizowanych nieco i rozbudowanych pomieszczeniach Kenigsztajna). Do wybuchu I wojny światowej działały ponadto masarnie: H. Braua przy ul. Prusa (obecnie sklep Centrali Rybnej) oraz Mielczarka przy ul. Kościelnej. Pruszków posiada w tym czasie targowisko zlokalizowane przy ul. Kościelnej, w bezpośrednim sąsiedztwie drewnianego wówczas kościoła. Targi odbywały się początkowo tylko w niedziele, później i w piątki.

Po I wojnie światowej obserwuje się dalszy rozwój Pruszkowa posiadającego już prawa miejskie, a wraz z nim — i kupiectwo, które dorabiało się własnych tradycji. Większość kupców i sklepikarzy polskiego pochodzenia zrzeszona była w Oddziale Pruszkowskim Stowarzyszenia Kupców Polskich. Przed wybuchem II wojny światowej Stowarzyszenie liczyło 60 członków, a więc liczba sklepów była znacznie większa¹.

Żydzi mieli odrębną organizację. Między tymi zrzeszeniami handlu stosunki nie układały się dobrze, a główną przyczyną była rywalizacja ekonomiczna. Nie mniej prawda była również taka, że kupcy detaliczni Polacy zaopatrywali swe sklepy przeważnie w hurtowniach żydowskich mieszczących się w Warszawie.

Do najbardziej znanych i największych sklepów funkcjonujących w okresie międzywojennym należały:

- H. Jarzębowskiego przy rogu Kościuszki i Klonowej (obecnie Daszyńskiego) z warzywami i owocami,
- B-ci Pawłowski przy ul. Kościuszki i Prusa — z artykułami kolonialnymi,
- L. Józwiaka przy ul. Klonowej (obecnie Daszyńskiego) z artykułami kolonialnymi,
- H. Makowskiego róg ul. Kościuszki i ul. Parkowej z artykułami spożywczymi,
- Pawełczyńskiego i Imiłkowskiego przy ul. Prusa — sklep „Współpraca” z bielizniarstwem i materiałami pościelowymi,
- A. Zielińskiego przy ul. Prusa z artykułami metalowymi i gospodarstwa domowego,

oraz niektóre sklepy sprzed I wojny światowej jak Timego, Kuklińskich, nie licząc szeregu drobnych innych placówek. Źródłem zaopatrzenia były hurtownie warszawskie oraz podhurtownia spóżywca B-ci Działkowskich w Pruszkowie, mieszcząca się przy ul. Prusa 7. Uzupełnieniem był skup art. pochodzenia rolnego ze wsi rejonu pruszkowskiego. W pieczywo grube, drobne i niektóre artykuły cukiernicze zaopatrywało miasto — 7 piekarni wcześniej

¹ Dokładna ilość trudna jest do ustalenia, ponieważ Niemcy podczas okupacji skonfiskowali wszystkie akta Stowarzyszenia.

wymienionych, zaś w mięso i wędliny, oprócz cytowanych — 5 innych masarni i sklepów należących do:

- Grabowskiego, który sklep miał vis a vis dworca kolejowego (obecnie sklep mięsny WSS), a masarnię przy ul. Daszyńskiego należąca obecnie do WSS,
- Frankowskiego — przy ul. Prusa,
- Tybory — przy ul. Prusa róg Niecałej,
- Blichowskiego i Klimowicza — przy ul. 3-go Maja.

W materiały opałowe zaopatrywały mieszkańców 4 składy zlokalizowane przy ul. Sienkiewicza, Kościuszki (obecnie restauracja „Uroczą”), Daszyńskiego i w dzielnicy Żbików. Targowisko zaraz po I wojnie światowej przeniesione zostało na teren obecnie zajmowany przez Supersam. W wyniku interwencji mieszkańców Żbikowa, około 1926 r. powstało targowisko przy ul. Pańskiej funkcjonujące do dziś.

Wraz z rozwojem handlu detalicznego rozwijać się zaczęła również gastronomia. Jeszcze w okresie carskim istniały dwie restauracje, a mianowicie „Karczma” St. Timego przy rogu ul. Prusa i Niecałej zamieniona później na sklep kolonialny, oraz jadalnia Braua przy ul. Prusa zamieniona później na sklep rzeźniczy. W okresie międzywojennym czynne były 3 restauracje; Lewandowskiego przy ul. Stalowej, Bednarskiego przy rogu ulicy Daszyńskiego i Kościuszki oraz Żmudzkiego przy ulicy 3-go Maja.

Rozwój gospodarczy, w tym i handlowy miasta zahamowany został na ponad 5 lat oznaczających trudną vegetację w czasie okupacji hitlerowskiej.

3. Rozwój handlu do roku 1970

Wraz z wybuchem II wojny światowej działalność i rozwój wszystkich dziedzin życia społeczno-gospodarczego miasta, a więc i handlu, uległy zahamowaniu. Do czasu podpisania kapitulacji, sklepy wydawały artykuły żywnościowe i chleb w ograniczonych porcjach, tak, by wszyscy i uciekinierzy z województw zachodnich, mogli je nabyć. Pojawiła się jednak w tym czasie — podobnie jak na terenie całego kraju — grupa spekulantów, którzy nie zważając na ciężką sytuację ludności cywilnej sprzedawali pochodzące z różnych źródeł (najczęściej z rabunku) towary po bardzo wysokich cenach.

Pod koniec 1939 r. okupanci wprowadzili do handlu system kartkowy. Sprzedaż niektórych artykułów żywnościowych takich jak mąka pszenna, ciastek, mięso i wędliny była zabroniona. Jedynym sklepem dobrze zaopatrzonym we wszystkie artykuły był sklep Meinla przy ul. Kościuszki (obecnie cukiernia „Agatka”). Jak głosił napis „nur für Deutsche” — zaopatrywać się w nim mogli jedynie Niemcy, volksdeutsche i obcokrajowcy.

Dla zapewnienia miastu aprowizacji, w listopadzie 1939 r. powstała prywatna hurtownia spożywcza dla miasta Pruszkowa i okolic pod nazwą Rejo-

nowa Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa. Spółdzielnia zrzeszała byłych członków Pruszkowskiego Oddziału Stowarzyszenia Kupców Polskich, a organizatorami jej i członkami zarządu byli: L. Józwiak, P. Kukliński, P. Hoser, H. Jarzębowski i St. Time, a z ramienia magistratu St. Koper. W marcu 1940 roku Spółdzielnia została przejęta przez Niemców, lecz jej zarząd pozostał w zasadzie bez zmian. Hurtownia ta — poprzez 30 wytypowanych sklepów — zaopatrywała ludność miasta w towary reglamentowane. Zaopatrzenie przydzielane było przez administrację niemiecką, na podstawie ewidencji ludności z byłego magistratu. Uzupełnienie szczupłego asortymentu towarów (głównie z pobliskich wsi) zależało od inicjatywy i odwagi zarządu¹.

Masa towarowa, jaką dysponowała Spółdzielnia była niewystarczająca w stosunku do potrzeb. Powstało więc w mieście — podobnie jak i w całym kraju — zjawisko negatywne i pozytywne zarazem tj. przemysł artykułów żywnościowych głównie ze wsi i ich potajemna sprzedaż po odpowiednio wysokich cenach. Szmuglerzy kierowani niewątpliwie chęcią zysku niejednokrotnie ratowali życie miast narażając się przy tym na aresztowania i konfiskatę mienia, a częstokroć i na obóz koncentracyjny.

Pierwsze lata po wojnie to trudny dla handlu okres. Na terenie całego kraju wystąpiło po raz drugi zjawisko spekulacji. Masa towarów rynkowych była wciąż zbyt mała. Zniszczone obiekty przemysłowe, trudności organizacyjne przy przejmowaniu ich przez Państwo — wpłynęły na rozmiary produkcji. Stąd też pierwsze wieloletnie plany gospodarcze objęły przede wszystkim odbudowę i rozwój przemysłu. Rolnictwo przez dłuższy czas pozostawało w cieniu przemysłu — niedoinwestowane i na niskim stopniu rozwoju nie mogło zapewnić zaspokojenia potrzeb na artykuły żywnościowe. W mieście ceny towarów kupowanych pokątnie wzrastały. Zaczęła wówczas działać — znana z okresu międzywojennego — komisja do walki ze spekulacją, której zadaniem było zwalczanie nadużyć. Społeczni kontrolerzy zmuszali kupców do przestrzegania cen na artykuły spożywcze pierwszej potrzeby. Celem zabezpieczenia równomiernego przydziału wszystkim obywatelom wprowadzono system kartkowy na mięso i tłuszcze, który obowiązywał do 1952 roku².

Po wyzwoleniu, tj. od roku 1945 rozpoczął się proces stopniowego przejmowania przez jednostki uspołecznione hurtowni i przedsiębiorstw sprzedaży detalicznej. Do 1956 r., a więc do momentu powstania Przedsiębiorstwa Państwowego Miejski Handel Detaliczny, większość sieci nadal należała do pry-

¹ Tuż po wyzwoleniu Spółdzielnia została przejęta przez Związek Spółdzielni Spożywców „Spółem”.

² Większość danych dotyczących handlu w mieście po II wojnie światowej włącznie i kilku pierwszych lat powojennych pochodzi z wywiadu z Ob. Leonem Józwiakiem, (byłym Prezesem Oddziału Pruszkowskiego Stowarzyszenia Kupców Polskich, byłym Prezesem Rejonowej Sp-ni Rolniczo-Handlowej, byłym Przewod. Komisji Handlu Przemysłu i Usług MRN w Pruszkowie) za co autor składa serdeczne wyrazy podziękowania.

watnych właścicieli. Dominującą jednostką uspołecznioną była Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Społem”. Na jej dynamiczny rozwój wpłynęła niewątpliwie aktywna działalność M. Żyrka i I. Strzeleckiej — działaczy ruchu spółdzielczego. Miejski Handel Detaliczny w momencie powstania przejął większość istniejących sklepów prywatnych. W latach 50-tych uruchamiają na terenie miasta swoje placówki takie przedsiębiorstwa jak: „Dom Książki”, „Centrala Rybna”, CPN, Biuro Zbytu Drewna i inne, co ma korzystny wpływ zarówno na ilość, jak i urozmaicenie oferowanych towarów.

a) Hurt

Podstawowym źródłem zaopatrzenia handlu detalicznego w Pruszkowie są — podobnie jak w innych miastach — hurtownie państwowe. Hurt spółdzielczy obsługuje przede wszystkim wieś.

W grupie artykułów spożywczych trwałych rolę generalnego zaopatrzeniowca pełni Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Hurtu Spożywczego, mając hurtownię w Pruszkowie obsługującą miasto i powiat. Zaopatrzenie w artykuły nietrwałe jest znacznie bardziej rozproszone. W mięso i przetwory zaopatrują miasto masarnie Wojewódzkiej Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Społem” i Grodziskich Zakładów Rolno-Spożywczego Przemysłu Terenowego zlokalizowane w mieście. W pieczywo miejscowe piekarnie WPSS „Społem” i prywatne. W nabiał — Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Błoniu. W warzywa — Spółdzielnia Ogrodnicza w Błoniu. W ryby — Centrala Rybna w Warszawie. Niewielkie, awaryjne ilości masy towarowej pochodzą ze skupu zdecentralizowanego. Tak więc zaopatrzenie miasta w artykuły spożywcze odbywa się głównie poprzez hurtownię i inne jednostki zlokalizowane w mieście lub powiecie pruszkowskim.

Znacznie bardziej rozproszone są jednostki organizujące zaopatrzenie w artykuły przemysłowe. W tej grupie branż Pruszków jest niemal całkowicie uzależniony od hurtowni w większości warszawskich, częściowo zaś zlokalizowanych w Siedlcach, Płocku i Ciechanowie. Do tych hurtowni należą:

- Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Tekstylno-Odzieżowe (Warszawa, Płock, Siedlce),
- Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Handlu Obuwem (Warszawa, Ciechanów),
- Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Hurtu Art. Papiern. i Sportowymi (Warszawa, Siedlce),
- Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Hurtu Art. Gospodarstwa Domowego „Ar-ged” (Warszawa),
- Przedsiębiorstwo Techniczno-Handlowe Zmechanizowanego Sprzętu Domowego „Eldom” (Warszawa),
- Zakłady Usług Radiotechnicznych i Telewizyjnych (Warszawa),

- Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Handlu Meblami (Warszawa),
- „Motozbyt” Przedsiębiorstwo Państwowe (Warszawa),
- Oddział Wojewódzkiej Centrali Materiałów Budowlanych (Warszawa, Żyrardów),
- Hurtownia Chemiczna (Warszawa),
- Hurtownia Sanitarna (Warszawa),
- Branżowa Hurtownia Narzędzi (Warszawa).

Poza hurtem państwowym, część artykułów chemicznych, gospodarstwa domowego, sportowych i zabawek pochodzi z Zakładu Handlu Powiatowego Związku Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Pruszkowie, obsługującego detal wiejski powiatów: pruszkowskiego i grodziskiego. Spółdzielczość spóżywców prowadziła od 1963 r. Zakład Usług Handlowych, który w 1968 r. zmienił nazwę na Biuro Handlu, zaopatrujące własną sieć w artykuły z branz; odzież i tekstylia (magazyn w Pruszkowie) obuwie, sprzęt zmechanizowany i artykuły radio-telewizyjne (Ciechanów) dziewiarstwo i spóżywcze (Piaseczno). Udział magazynów Biura zlokalizowanych w Pruszkowie w zaopatrzeniu miasta był niewielki, bo w 2 wymienionych branżach zaspakajały potrzeby własnej sieci zaledwie w wysokości ok. 35%.

Uzupełnieniem zaopatrzenia detalu były dostawy wprost z przemysłu na podstawie umów zawieranych na targach krajowych, bądź sporadycznie — indywidualnie z producentami (np. z Zakładami Porcelitu Stołowego „Pruszków”).

Ogólnie rzecz biorąc — jednostki zlokalizowane w Pruszkowie w poważnym stopniu zaspokajały potrzeby detalu miejskiego na artykuły spóżywcze i w znikomym na artykuły przemysłowe.

b) Detal — obroty i sieć

Pojęcie handlu detalicznego odnosi się do tej części obrotu towarowego, w której dokonuje się sprzedaży towarów ostatecznemu nabywcy, przy czym dotyczy to głównie zaspokojenia potrzeb osobistych ludności. Detal, będąc szczeblem obrotu bezpośrednio obsługującym finalnego odbiorcę towaru, musi dbać o ciągłość i rytmiczność zaopatrzenia. Wszystkie błędy w planowaniu produkcji i obrotu występują tutaj najjaskrawiej, stąd też w krytyce organizacji obrotu atakowane są w pierwszym rzędzie przedsiębiorstwa detaliczne, które odpowiadają nie tylko za własne, ale i za cudze przewinienia. Zadaniem detalu jest organizacja zaopatrzenia przy jak najmniejszych kosztach, a jednocześnie — zapewnienie maksymalnej wygody konsumentów. Niejednokrotnie zachwycamy się sprawnością, operatywnością i znakomitymi formami obsługi w handlu rozwiniętych krajów kapitalistycznych, lecz pamiętać należy, że przeciętny koszt obrotu detalicznego w artykułach żywnościowych dochodzi tam do 20% i więcej ceny sprzedażnej, podczas gdy u nas

kształtuje się na podstawie 10%¹. Proporcje zależą przede wszystkim od poziomu siły nabywczej ludności chodzi o zapewnienie zestawu podstawowych artykułów konsumpcyjnych każdemu obywatelowi, nawet kosztem poziomu obsługi. Co do form obsługi — przyznać trzeba, że mimo pędu do koncentracji, zwłaszcza w okresie powojennym, nadal utrzymują się prostsze formy, co zauważyć można również na przykładzie rynku pruszkowskiego.

Handel miejski, po przejściu trudnego okresu pierwszych lat powojennych, wszedł na drogę modernizacji i rozwoju. Systematycznie wzrasta rola handlu uspołecznionego. Placówki prywatne spełniają rolę uzupełniającą i ich liczba oraz obroty ciągle maleją. Modernizacja handlu detalicznego polega na ciągłym doskonaleniu organizacji, instalowaniu nowoczesnych urządzeń (głównie sprzęt techniczny wyposażenie wnętrza i fasady) oraz wprowadzenia nowoczesnych form obsługi. Rozwój wyraża się wzrostem powierzchni sal sprzedażowych i ilości punktów sprzedaży detalicznej. Wprawdzie w 1970 r. w stosunku do 1960 r. ilość placówek wzrosła globalnie tylko o 12 punktów, to zaznaczyć należy, że znacznie zmieniła się ich struktura. Na przestrzeni 10 cytowanych lat sieć handlu uspołecznionego wzrosła o 36 punktów osiągając w 1970 r. liczbę 210 przy jednoczesnym zmniejszeniu się sieci handlu prywatnego o 34 punkty¹. Powierzchnia sal sprzedażowych sklepów uspołecznionych wzrosła z 4.411 m² w 1964 r. do 7.310 m² w 1970 r. Najwyższą dynamikę wykazują obroty detalu uspołecznionego. Sprzedaż detaliczna wzrosła z 301,4 mln. zł. w 1960 r. do 694,2 mln. zł. w 1970 r. a więc ponad dwukrotnie, podczas gdy liczba ludności w tym czasie wzrosła zaledwie o 13,4%². W roku 1960 statystyczny mieszkaniec miasta wydał na zakupy 8.030 zł natomiast w 1970 r. — już 15.944 zł. (województwo — 9.517 zł., pozostałe miasta stanowiące powiaty uzyskały wyższy wskaźnik³. Organizatorami podaży artykułów konsumpcyjnych były jednostki typowo handlowe jak:

- Miejski Handel Detaliczny, który w 1958 r. przejął działalność i sieć Miejskiego Handlu Mięsem i do 1968 r. utrzymywał się na pierwszej pozycji pod względem wielkości obrotów,
- Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Społem”, która działalność handlowo-usługową na terenie miasta prowadzi od roku 1909 i która od 1969 r. legitymuje się największymi obrotami,
- Powiatowy Związek Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” mający na terenie miasta siedzibę i 10 punktów sprzedaży detalicznej oraz inne jednostki prowadzące działalność handlową jak: PUPiK „Ruch”, „Dom Książki”, „Foto-Optyka”, Okręgowe Przedsiębiorstwo Handlu Opałem, Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Handlu Meblami, Zarząd Aptek, CPN, Biuro Zbytu Drewna, ZURiT, „Centrala Rybna”.

¹ E. Garbaciak — *Ekonomika obrotu towarowego*, PWE, W-wa 1970 str. 95.

² *Rocznik statystyczny miasta Pruszkowa 1971*, PIS, Pruszków 1971, str. 22.

³ *Rocznik statystyczny m. Pruszkowa*, op. cit., str. 2.

⁴ *Rocznik statystyczny województwa warszawskiego 1971*, GUS Warszawa 1971, str. 239.

Wraz ze wzrostem siły nabywczej ludności zmianie ulega struktura zakupów. W 1970 r. ze sprzedaży ogółem 53,7% przypadało na artykuły spożywcze podczas gdy w 1970 r. — 46,4% w miastach województwa — 43,0%¹. Poprawie ulegają warunki, w jakich dokonuje się sprzedaż: w 1964 r. na 1000 ludności przypadało 136 m² powierzchni sprzedażowej, natomiast w 1970 r. — 166 m². Na jeden punkt sprzedaży detalicznej przypadało 162 osoby, podczas gdy średnio w województwie — 175 osób (najkorzystniejszy wskaźnik miało miasto Siedlce — 96 osób²).

W dziesięciolecie 1960—1970 oddano do użytku szereg nowoczesnych i dużych placówek handlowych jak: Spółdzielczy Dom Handlowy przy ul. Kościuszki (1965 r.), 3 pawilony: spożywczy, warzywno-owocowy i z artykułami gospodarstwa domowego przy ul. Niepodległości (1969 r.) pawilon spożywczy w pobliżu stacji CPN (1968 r.), pawilon spożywczy przy ul. Prusa (1968 r.), sklep odzieżowy przy rogu ul. Prusa i Kraszewskiego (1970 r.) oraz szereg innych nowych i zmodernizowanych punktów sprzedaży detalicznej zwłaszcza na powstających osiedlach mieszkaniowych. Mimo tak znacznych wysiłków, tempo wzrostu powierzchni sprzedażnej nie nadążało za tempem w miastach województwa i Warszawy, mimo utrzymania podobnej dynamiki sprzedaży. Oznacza to, że w Pruszkowie lepsze było wykorzystanie powierzchni punktów sprzedaży detalicznej, jednakże ujemną stroną zjawiska pozostał fakt, że poziom obsługi handlowej był z niski.

Na dalsze lata rozwoju miasta pozostał balast w postaci odrabiania zaległości we wzroście sieci w stosunku do pozostałych miast województwa i miasta stołecznego Warszawy.

c) **Gastronomia**

Rozwój gastronomii na terenie miasta — jak już było omawiane w rozdziale drugim — historią sięga czasów carskich. W okresie powojennym nastąpiło stopniowe przejmowanie punktów prywatnych przez jednostki społeczne. W latach 50-tych i początku lat 60-tych było kilku gestorów tego typu działalności. Obok PSS i MHD działały np. Żyrardowskie Zakłady Gastronomiczne, nie licząc stołówek przyzakładowych prowadzonych przez dane zakłady (np. ZNTK). W połowie lat 60-tych nastąpiło przejście sieci przez dwie jednostki: Miejski Handel Detaliczny i Powszechną Spółdzielnię Spożywców „Społem”.

Na przestrzeni lat 1960—1970 miastu przybyło ogółem 531 miejsc konsumpcyjnych. Znaczna poprawa na tym odcinku nastąpiła dzięki oddaniu restauracji „Arcona” i „Uroczą” oraz „Żbik”. Uruchomione zostały dwie kawiarnie w pawilonach przy ul. Niepodległości i przy Rondzie Wolności. Dzięki temu

¹ Rocznik statystyczny wojew. warszawskiego, op. cit. str. 238.

² Rocznik statystyczny wojew. warszawskiego, op. cit. str. 240.

liczba osób przypadających na 1 miejsce konsumpcyjne zmniejszyła się ze 161 w 1960 r. do 56 w 1970 r.¹ Sprzedaż w gastronomii wzrosła w tym czasie 2,5 krotnie. Statystyczny mieszkaniec miasta wydał w zakładach gastronomicznych 216 zł. w 1960 r. natomiast w 1970 r. już 571 zł.¹, a więc ponad 2 krotnie więcej. Jednym z zasadniczych powodów tak dużej dynamiki obrotów jest wzrost dostępności gastronomii. W roku 1965 r. w mieście prowadziły działalność: 2 restauracje, 1 jadalnia, 1 bar, 2 bufety oraz 2 kawiarnie i cukiernie. W roku 1970 było już: 3 restauracje, 1 jadalnia, 4 bary, 2 bufety, 3 kawiarnie i cukiernia oraz 2 piwiarnie. Niezależnie od wymienionych w 1970 r. funkcjonowały 4 stołówki i bufety pracownicze (w 1965 r. — 1²). Mimo tak poważnych osiągnięć, sieć placówek i ich pojemność są niższe niż w innych miastach województwa. Są znaczne zaległości ilościowe i jakościowe. Poziom usług jak i asortyment potraw nadal pozostawiał wiele do życzenia i nie nadążał za rozwojem województwa. Z pewnością dużą rolę odgrywała Warszawa, centralny ośrodek podregionu i zespołu miejskiego, oddalona o niespełna 14 km. Nie należy się spodziewać, że nawet przy dobrej i na właściwym poziomie gastronomii będzie ona w stanie odegrać w życiu miasta taką rolę jak np. w Siedlcach czy Płocku. Niemniej jednak pozostało w tej dziedzinie nadal wiele do zrobienia.

SIEĆ I SPRZEDAŻ DETALICZNA I GASTRONOMICZNA

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1960 r.	1965 r.	1970 r.	1965 ₉₀ 1960	1970 ₉₀ 1960
1. Ludność	tys. osób	38,0	39,2	43,1	103,2	113,4
2. Punkty sprzedaży detalicznej w tym: prywatne	sztuk „	253 79	238 58	265 55	94,1 73,4	104,7 69,6
3. Liczba ludności przypadająca na 1 punkt sprzed. detal.	osób	150	165	162	110,0	108,0
4. Wskaźnik pow. sprzedażnej na 1 tys. mieszkańców	m ²	—	136	166	x	122,5
5. Sprzedaż w jednostkach społecznych	mln. zł	301,4	445,7	694,2	147,9	230,0
6. Sprzedaż na 1 mieszkańca	zł	8030	11442	15944	142,5	198,6
7. Udział art. żywnościowych w sprzed. ogółem	%	53,7	46,9	46,4	x	x
8. Sprzedaż w uspoł. z-dach gastronom.	mln. zł	9,9	11,9	24,6	120,4	248,5
9. Liczba z-dów gastronomicznych	sztuk	6	7	15	116,7	250,0
10. Liczba miejsc w z-dach gastronom.	miejsc	236	400	767	169,5	325,0
11. Liczba ludności przypadająca na 1 miejsce konsump.	osób	161	98	56	60,9	34,8
12. Sprzedaż gastron. na 1 mieszkańca	zł	261,2	303,8	570,8	116,3	218,5

¹ Na podstawie: Rocznik statystyczny wojew. warszawskiego 1966 i 1977.

² Rocznik statystyczny m. Pruszkowa, op. cit. str. 74 i 76.